

Іван Бех,

*доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України*

ВИХОВНА ІННОВАТИКА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Духовний світ В. Сухомлинського – то неперевершена виховна сила, що одухотворює дитину, зростаючу особистість. У цьому дивовижному сплаві – теорія, в якій принцип і метод стали єдиним світлоносним діянням, котре допомагає школярам очиститися від усього низького, аморального, фальшивого.

Звідки така снага-потуга взялася у визначного педагога? Зазвичай відповідаємо: майстерність, талант, обдарованість. А ще – ішов од нього незримий серцевий імпульс, що зігрівав кожну дитину. Це те неповторне великолюдське єство, що притаманне лише обраним. Цей імпульс – із глибини роду вченого-педагога. Лише один раз із його душі вирвалося: «Найближчою людиною для мене в роки ранньої юності була бабуся Марія, – писав він, – дивовижна жінка, якій я завдячую всім, що увійшло у мою душу красивого, мудрого і чесного... Вона відкрила переді мною світ казки, рідного слова і людської краси» (Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – Київ: Рад. школа, 1978. – С. 241).

Василя Олександровича неможливо повторити, його можна лише наслідувати, наближатися, та й цього достатньо для тих, хто прагне стати успішним вченим чи практиком.

Духовний світ педагога – явище особливе. Є багато людей духовно довершених, але без достатнього потягу до людини, до її тяжких переживань, до внутрішнього (а то й зовнішнього) благополуччя. Для нього все ставало душевно значущим, коли поруч була людина – дитина, отрок, юнак.

Ми ведемо мову про виховання *власною особистістю*, виховання власною святістю, якщо хочете. Це – найвища міра й ступінь духовного становлення дитини, вберегти її від зла у всіх його різновидах і

спрямованості до шляху добра, до нетлінних людських цінностей, невідкладних корозії часу.

Кожна зустріч В. Сухомлинського зі своїми вихованцями була не просто звичайною педагогічною ситуацією, а перетворювалась у свято, не залежно від місця перебування: у полі, на лісовій галявині, на березі водоймища. Природа підсилювала дієвість його слова, адресованого як певній групі, так і окремому вихованцеві. А це означало, що кожен із них почувався піднесено, бо сприймав слово, погляд і жест учителя як частину його духовного світу, до якого мав долучитися, збагачуючи власний культурний образ.

Подібне єднання з природою Василь Олександрович перетворював у неповторний виховний ефект, коли істинні цінності дитина сприймала такими, які лежать в основі її життя і не могли вважатися абстрактними, як це часто буває за традиційних виховних впливів. Тоді у вихованця, охопленого духовною аурою педагога, й виникає прагнення вдосконалюватися, зробити своє життя духовно наснаженим. У цьому своєрідному духовному горнилі у вихованця не виникає боязні за своє майбутнє, оскільки тут він будує його як зриму реальність у всьому її поведінково-діяльнісному діапазоні.

Виховання власною особистістю як духовно-перетворювальна дія має складну й нині ще незвідану психологічну будову. Можна було б вважати, що за цим постулатом покладається сукупність властивостей-цінностей, яким володіє вихователь і якими він оперує у взаємодії з вихованцями. Однак думка В. Сухомлинського сягає тут значно далі. Рідко ми у його працях зустрічаємо, що педагог має бути вмілим, досконалим, професійним. Наголосимо, що й нині теорія і практика виховання оперує цими визначеннями.

Тексти В. Сухомлинського рясніють поняттям *мудрість*, на перший погляд зрозумілим і дохідливим для вжитку, але вжитку лише мовленнєвого і далеко не дієвого у методичному плані. Якраз у контексті цього поняття,

дійсної категорії В. Сухомлинський піднімається до філософсько-етичних вершин, щоб спуститися до глибин духовного перетворення особистості. Педагога не влаштовувала та обставина, згідно з якою мудрість асоціювалася з освіченістю людини чи гуманістичними якостями, які тривалий час розумілися як доблесті. Античний світ саме ними й послуговувався, і нам би цю категорію відновити у її правах.

Ми правомірно формулюємо думку, що В. Сухомлинський, знаючи виховні першоджерела, мудрість вважав дещо вищим і складнішим утворенням на відміну від сукупності особистісних якостей людини. Тож мудрість – це той по-справжньому духовний меч, про який ідеться у святоотчій літературі. Щоправда, це не лише дар, а й результат великого подвигу життя, шляху, на який стає особистість, оновлюючи докорінно свою природу. Поєднуючи у певну систему судження В. Сухомлинського у різних за часом, а отже, й зрілістю, його твори, ми можемо структурно представити поняття мудрості.

До його складу входить досконале мислення, досконале слово, досконале почуття-переживання. Саме такий синтез і породжує цей, як би нині сказали, конструкт. Істотна ознака такого синтезу – його особлива властивість, яка не притаманна його складовим. Тобто це і є мудрість людини. Проте В. Сухомлинському й такого теоретичного визначення виявилось замало. Адже він мав трансформувати його у план виховної дії, більше того – виховної практики. Тож для означеної тріади він долучає поняття діяння – активності особистості, просякненої духовністю. Тепер досконалий внутрішній світ поєднується й з досконалим вчинком, поведінкою, життям особистості у мудрості її вищих смислів. Так розуміючи вищу місію особистості, вчений говорив про духовно-моральні переконання зростаючої особистості, які мають стати відповідними звичками. Зауважимо, що цей розвивальний рівень нашою наукою і практикою ще не повністю освоєний.

Зі сказаного випливає, що вершиною ціннісної піраміди виступає мудрість особистості.

Якраз цією надцінністю піраміда В. Сухомлинського відрізняється од відповідної піраміди А. Маслоу, розрахованої лише на пересічну особистість.

Ми це сміло заявляємо, оскільки для видатного педагога була неприйнятна особистісна посередковість із переважаючою часткою меркантильних потреб і прагнень. Тож там, де в ідеальному образі вихователя вершинним пунктом є його мудрість, вихованець попадає у таке духовне поле напруги, за якого він приречений бути достойним свого наставника. За законом індукції він, як правило, на свою любов відчуває у відповідь любов вихованців. Останні у процесі такої виховної взаємодії намагаються ставити високі цілі, достойні неабияких зусиль. Подібне духовне життя на психологічному оптимумі й формує у вихованців стійку внутрішню позицію, визначаючи струнку смисло-ціннісну ієрархію.

Важливо, що такий вихованець по-новому вибудовує власну самоцінність, за якою вища внутрішня краса перевищує красу зовнішню – реальних предметів, подій, творів мистецтва. Подібне ціннісне осягнення себе вихованець намагається сприйняти душею, не розмірковуючи над сприйнятим, що прийде згодом. А нині – це саморадість і самопіднесення.

На нашу думку, В. Сухомлинський першопроходець не просто у внутрішній світ дитини, а й у світ її сакральної духовності, який він не вважав за природну константу, а такий, що дається дитині важкими зусиллями, постійною працею спочатку з наставником, а потім і самостійно. Духовно-глибинний підхід до виховання, котрий проектувався В. Сухомлинським у площину виховних методів, безпосередньо впливав зі складного духовного світу дитини, що мав бути випестуваний у неї. За висловленням педагога – це тонкий світ переживань. Відповідно виховні методи та виховна робота в цілому теж видавалася йому надзвичайно тонкою сферою.

Уточнимо поняття «тонкості», як розумів його Василь Олександрович. Насамперед, це тонкість відчуття людини, емоційна сприйнятливість, вразливість, чуйність, чутливість, співпереживання зростаючої особистості. Усе це потребувало від вихователя зовсім інших, нетрадиційних виховних інструментів, які б акумулювались у його глибинно-духовну виховну систему. В. Сухомлинський добре розумів, що це глибинне почуттєве багатство дитини не буде повним, довершеним, якщо використовуючи його, вона не буде здатна проникнути у духовний світ іншої людини. З цим пов'язувалася духовна сутність вихованця – безпосередньо у реальній дії, спрямованій на перетворення іншої людини за образом і подібністю його самого.

За В. Сухомлинським, вихованець, який знаходився у духовній енергетиці наставника, мав моральне право дати об'єктивну оцінку останньому. Означена оцінка видавалася дитині як найвища міра поцінування, душевної близькості, поваги та любові. Подібні стосунки допомагали вдосконалюватися педагогові й духовно зростати вихованцеві. Відтак виникає глибинне виховне явище – переживання вихованцем потреби в наставникові. Саме спалах цієї потреби згодом екстраполюється на інших, але собі подібних. І тут справа не лише у людській підтримці, а й неможливості достойно жити поза світом людей, не закриваючись від нього у власній самотності. Натомість головне у такому міжособистісному тяжінні – переживання дитиною горя, турбот, страждань іншої людини, особисте піклування про долю того, хто потребує допомоги та співчуття.

В. Сухомлинський всіляко, утверджував положення про високоперетворювальну силу міжособистісних відносин. На відміну від формальних контактів, які обмежуються формальними поверхневими зустрічами, часто розважальної спрямованості, міжособистісні відносини мали набувати взаємодобродійного сенсу. Таке призначення можливе лише за умови, що вони знову таки будуть глибинно-сердечними. У такій особистісній іпостасі взаємини набувають ознаки другодомінантності,

виховного взаємопроникнення у два духовні світи. По-іншому – це велика дружба у повному значенні її дії. У цій виховній ролі відносин дружби В. Сухомлинський теж залишає своє оригінальне слово. Він підкреслював, що часто відносини дружби серед вихованців виникають спонтанно; їх можливо зафіксувати і брати до уваги. Поряд з такими за феноменологією взаєминами мають культивуватися й інші: взаємини дружби, опосередковані суспільно значущою діяльністю. Більше того, він наполягав, що саме від міри й масштабу значущості суспільно важливої діяльності, насамперед дитячої продуктивної праці, залежатиме, наскільки дружба буде тісною, а, отже, й тривалою.

В. Сухомлинський розумів суспільну обмеженість праці дитини: все ж її продукти мають бути корисними й задовольняти певні потреби групи, класу, школи, громади. Тож це повноцінні продукти, а не поробки без спрямованого соціального призначення. Тому саме праця, орієнтована на суспільний продукт, тобто праця виробнича, має глибинний виховний сенс; праця ж, що лише щось виготовляє як її результат має зійти, так би мовити, з виховної сцени.

Відомо, що В. Сухомлинський був мудрим поборником дитячого колективу. Ця лінія йшла від А. Макаренка, С. Шацького, західних педагогів кінця ХІХ століття. Слід зазначити, що видатний педагог значно розширив горизонт функціонування цього утворення. Колектив як дитячу організацію він не обмежував лише суспільно корисною працею, як це проглядається у згаданих європейських, а також американських педагогів. Хоча й цей аспект – доволі продуктивний як метод виховання працею. В. Сухомлинському імпонувала багатогранність колективного життя.

Якраз у доцільних переходах від одного виду колективної діяльності до іншої він вбачав потужні розвивально-виховні джерела. У такій продуктивній цілісності й формувалося духовне життя дитячого колективу. І чим багатше, повніше його духовне життя, тим тонші й міцніші нитки пов'язують

вихованців відносини дружби. Таким був сформульований великий закон виховання, який не має підлягати корозії часу.

Усе ж найвища напруга відносин дружби належить сім'ї, де панує міцна любов, взаємодопомога та співчуття. У таких душевних умовах у переважної більшості хлопців і дівчат друзями стають батьки й матері. Взагалі дружба вихованців з дорослими – це потужне духовно-виховне явище, що задає перспективу їхнього зростання, де дитина піднімається до бажаного духовно-морального образу старшого, а то й прагне перевищити його. Важливо, що в перспективі цього прагнення вихованець живе й повноцінним теперішнім духовним життям, віддаючи фізичні та духовні сили для творення радості людей сьогодні.

У власній виховній системі В. Сухомлинський віддавав належне й самовихованню зростаючої особистості. Виховання лише тоді буде продуктивним, коли воно поєднується, більше того – «переливається» у самовиховання, – це кредо великого педагога. В такому інтимно-внутрішньому процесі слід розгорнути такі душевні сили, які б викликали у дитини бажання бути кращою. І тут імпульсом до цього переживання має стати відкриття в іншій людині чогось морально досконалого і красивого.

Тому дитині, що духовно зростає, конче потрібне духовно зріле оточення дорослих, яке оберігає її від усілякого зла, присутнього у житті.

В. Сухомлинський залишив нам велику книгу виховання і наше завдання – глибоко опановуючи її, торувати подальші шляхи до духовно-морального зростання нашої молоді.

Анотація. Розкривається виховна інноватика В. Сухомлинського, яка насамперед обумовлена неповторним і незміряним за своєю глибиною його духовним світом. Він мав у своєму серці духовно-перетворювальний імпульс, що зігрівав і орієнтував у духовну дальину кожну дитину. Тому В. Сухомлинського неможливо повторити, його можна лише наслідувати, наближатися, та й цього достатньо, щоб бути успішним і вченим і практиком. Йдеться про виховання власною особистістю як виховання своєю святістю. Це ж найвища міра і ступінь духовного перетворення дитини як вихованця.

Наголошується, що виховання власною особистістю як духовно-перетворювальна дія має складну і нині ще незвідану психологічну будову. Центральною категорією у цьому плані, за В.Сухомлинським, виступає «мудрість». Саме у контексті цієї категорії він піднімається до філософсько-етичних вершин, щоб спуститися до глибин духовного перетворення особистості.

Ключові слова: *виховна інноватика В. Сухомлинського, духовне перетворення особистості, виховання власною особистістю, мудрість, суспільно значуща діяльність, міжособистісні відносини.*